

Perspektive političkoga pluralizma u Jugoslaviji ili »sajaj i bijeda« novih demokracija

FRANCE VREG

Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo, Ljubljana

Sažetak

Nove demokracije što se razvijaju u bivšim realsocijalističkim zemljama uz različite razloge nisu u stanju preuzeti gotove modele pluralističke demokracije razvijenog Zapada. Ta konstatacija vrijedi i za djelovanje i položaj masovnih medija. U njima se danas u priličnom broju slučajeva, uz nešto izmijenjenu terminologiju, reproduciraju monistički diseminativni modeli. Time se javlja opasnost gubitka mehanizma samorefleksije društva, što prije ili kasnije vodi ugrožavanju samih osnova demokratskog sustava u cjelini. Budući da je riječ o prijelaznom razdoblju, još nije jasno kako će se stvari dalje razvijati. Budućnost je u tom pogledu još otvorena.

Razvoj demokracija u zemljama Istočne Evrope i u Jugoslaviji je polivalentan. Stoga se ne možemo »utapati« u iluziji da će prijelaz u demokraciju i mirni suživot s Evropom protjecati mirno, spontano, bez interesnih, ideoloških, ekonomskih, vojnih i drugih konflikata. Promjene u zemljama realnoga socijalizma tako su proturječne i nabijene socijalnim i političkim trenjima da bi bila utopija misliti da će razdoblje postkomunizma nastupiti iznenadno i spontano. I promjene u Jugoslaviji vrlo su raznolike i krajnje konfliktne. Nove demokratske sustave ne možemo, dakle, smatrati identičnim nekonfliktnim entitetom.

Isto tako, razvoj u zemljama Istočne Evrope i u Jugoslaviji nije moguće »graditi« na pretpostavci da se radi o jednostavnoj adaptaciji zapadnih modela parlamentarne demokracije i višestranačkoga sustava na prilike u istočnim zemljama. Zamisli o prijenosu odnosno adaptaciji zapadnih modela ne pojavljuju se kao nešto što se razumije samo po sebi samo u zemljama Istočne Evrope, već i u Jugoslaviji. Evropski znanstvenici, političari i privrednici opravdano postavljaju pitanje da li je moguće prenošenje tržišnih modela, stranačke demokracije i socijalnoga partnerstva u istočne zemlje. Ta dilema postavljena je i na nedavnome međunarodnom savjetovanju s karakterističnim naslovom: »Zapadni modeli za izvoz na istok?«¹

¹ Simpozij »West-Modele« für den Ost-Export«. Forum Schwarzenbergplatz, Institut für Wirtschaft und Politik, Beč, 22—23. listopada 1990. Na tom je simpoziju između ostalih, naročito prof. dr. Josef Taus razvio tezu o ponovnoj koncentraciji moći u pojedinim istočnoevropskim zemljama i naglasio da ne može predvidjeti što će se događati u Istočnoj i Južnoj Evropi.

Na tu dilemu tek rijetki znanstvenici odgovaraju negativno, ističući da takve jednostavne adaptacije nisu produktivne. Oni, pak koji misle da je to moguće očito zaboravljaju na znanstvenu spoznaju o »multifinalnosti« koju naglašava sistemska teorija. Morfogenetički procesi, koji u društvenim sustavima osiguravaju dinamičke ravnoteže, pozitivne povratne tokove i raznolikost strukture, omogućavaju razvojne promjene. Upravo ti procesi upozoravaju na načelo multifinalnosti, kada slična početna stanja mogu dovesti do različitih konačnih stanja. To znači da ni društvene sustave zapadnoevropskih civilizacija ne možemo smatrati nečim konačnim (ili ekvifinalnim), a još manje možemo samo na osnovi dinamičke adaptacije predvidjeti razvoj u zemljama Istočne Evrope — a svakako ne kao nešto ekvifinalno. Osnovni procesi razmjene između društvenih sustava i evropske okoline nesumnjivo će se zasnivati na multifinalnosti i inicijalne će inicijative dovesti do različitih finalnih stanja.

Politički utopisti, kulturni romantici i francjozefovski nostalgicari također suviše rado zaboravljaju da su u Evropi na djelu i procesi univerzalizacije, kao i procesi jačanja kulturnog identiteta naroda (kao oblika otpora protiv dominantnih kultura). Politološki su i komunikološki izuzetno zanimljive osobito regije srednje i južne Evrope sa svojom kompliciranom strukturom: ovdje su veliki, srednji i mali narodi s različitim jezicima i kulturama, mnoge etničke manjine, radi se o jednakim i različitim historijsko-političkim »sudbinama« različitih naroda, otvorenim topografskim granicama, jednakim i različitim religijama. Čuvaju se historijski pečati rimskih, bizantskih, muslimanskih, njemačko-austrijskih, mađarskih, slavenskih i drugih kultura.

U Evropi neki kao nostalgičnu uspomenu »oživljavaju« historijske državne formacije, kao što su bile Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina Jugoslavija, novodobno priključivanje Austrije Njemačkoj i druge. Među narodima Evrope latentno se uspostavljaju novi odnosi dominacije i konfliktnih interesa. Politička i ekonomska elita dominantnih naroda pokušava provesti nove raspodjele političke i ekonomske moći; pojavljuju se dominantne kulture i nove velike državne tvorevine (koje podsjećaju na Treći Reich).

Procesi evropske integracije praćeni su intenzivnim procesima formiranja i jačanja nacionalnoga identiteta onih naroda koji te mogućnosti nisu imali u realsocijalističkim sistemima. Svaka od zemalja istočne i južne Evrope na različitom je stupnju razvoja, ima svoje historijske posebnosti i specifične razvojne ciljeve. Svoj put može nastaviti samo na dosegnutoj historijskoj i razvojnoj točki i ne može preko noći preskočiti u »svijet života« evropske civilizacije. Svaka od tih zemalja dosegla je svoj vlastiti stupanj »socijalne i sistemske integracije«; a sistemski se elementi formiraju »kao rezultat historijskog procesa« (Habermas, 1988: 104).

Te zemlje stoga utiru specifičan put u demokraciju, afirmiraju vlastita poimanja parlamentarne demokracije i višestranačja, a istovremeno zadržavaju suptilnosti i konflikte koji nemaju korijen samo u različitim stupnjevima razvoja i dubokim kulturnim razlikama. Ne smijemo zanemariti historijsku činjenicu da su one samo u kratkim historijskim razdobljima okusile oblike parlamentarne

demokracije i da nemaju kontinuiranu višestoljetnu tradiciju parlamentarne demokracije zapadnoevropskih zemalja; tako nisu iskusile uspone i padove, »sjaj i bijedu« demokracije na putu u parlamentarnu demokraciju i politički pluralizam.

Burne promjene i izazovi demokratizacije u zemljama autoritarnoga komunizma izazvale su složene procese razvojnih promjena i problematizirale mnoštvo teorijskih i praktičnih pitanja na koja nije moguće davati konačne odgovore. Prije svega, moguće je samo naznačiti razvojne trendove i upozoriti na relevantna pitanja. Ovdje ćemo upozoriti na slijedeće proturječne trendove, koji izazivaju i održavaju manifestne i latentne političke, socijalne, vojne, kulturne i medijske konflikte. Među osnovne proturječne trendove nesumnjivo spadaju slijedeći:

1. AFIRMACIJA PARLAMENTARNE DEMOKRACIJE S VIŠESTRANAČKIM SUSTAVOM NASUPROT FORMIRANJU DOMINANTNOGA MONOSISTEMA BEZ RELEVANTNE OPOZICIJE: ova proturječnost predstavlja opasnost od zamjene boljševičkoga državopartijskoga monosistema novim monopartizmom — iako pod egidom demokracije.

2. AFIRMACIJA SUVREMENOGA MODELA TRŽIŠNE PRIVREDE I KAPITALSKIH ODNOSA NASUPROT OČUVANJU RECIDIVA TRADICIONALNE DRŽAVNOPARTIJSKE PRIVREDE I EGALITARNOGA SOCIJALIZMA: ta proturječnost zadržava zbog maloga iskustva nove poslovne i menedžerske elite, znanstveno-tehnološke zaostalosti, organizacijske neracionalnosti niskoga standarda, rasta štrajkačkih pokreta, ekspanzija rasta nezaposlenosti i socijalne ugroženosti sve većih segmenata stanovništva.

3. SNAŽNI POKRETI NARODA, NARODNOSTI, ETNIČKIH MANJINA, SUBKULTURA I SOCIJALNIH POKRETA ZA SLOBODOM I AUTONOMNOŠĆU NASUPROT OČUVANJU VELIKIH DRŽAVNIH ORGANIZAMA KAO TAMNICE NARODA I NARODNOSTI; ti etnički konflikti u nekim zemljama prerastaju u oružane sukobe i građanske ratove.

4. DEMOKRATIZACIJA, DEPOLITIZACIJA I DEPARTIZACIJA VOJSKI I DISTRIBUCIJA VOJNE MOĆI NA SUVERENE REPUBLIKE (ODNOSNO AUTONOMNE SISTEME KONFEDERACIJA) NASUPROT OČUVANJU MAMUTSKIH SISTEMA CENTRALIZIRANIH VOJSKI; ovaj centralistički trend održava globalne proturječnosti u Evropi, koči procese demilitarizacije i omogućava nastajanje novih vojnih žrtava na jugu i istoku Evrope.

5. RAZVIJANJE PLURALISTIČKIH KOMUNIKACIJSKIH SISTEMA I NADZIRANJE DE-REGULACIJE MASOVNIH MEDIJA NASUPROT NASTAJANJU NOVIH MONOMEDIJSKIH SISTEMA DOMINANTNIH POLITIČKIH STRANAKA ILI VLADAJUĆIH KOALICIJA; ovaj negativni trend u suprotnosti je sa slobodom i neovisnošću medija.

U ovome ćemo se tekstu, zbog opsežnosti i složenosti problematike, ograničiti samo na prvu (politički pluralizam — monizam) i posljednju spomenutu proturječnost (medijski pluralizam — medijski monizam).

1. *Politički pluralizam i novi monopartizam*

Pluralizam je u političkoj filozofiji, politologiji i sociologiji uvijek bio shvaćen kao demokratska paradigma nasuprot monističkim koncepcijama države, vlasti i moći. Koncept pluralizma antiteza je monizmu i »monističkoj« državi, koja apsolutizira državnu vlast. Dublja bit političkoga pluralizma nesumnjivo je u tome da demonopolizira i ograniči političku vlast. Pluralizam je efikasno sredstvo depersonalizacije, demitologizacije i desakralizacije politike odnosno političkoga vrha i političkih moćnika.

Teorijska je vizija o jednakoj raspodjeli moći, naravno, utopija. Empirijska su istraživanja utvrdila da je odlučivanje u pluralističkom društvu »ograničeno« samo na neke centre i stvarno »propušteno« elitističkim pojedincima u grupama koje imaju ekonomsku i političku moć. Tako su neki teoretičari pluralizma već upozoravali da u demokracijama već postoji »pluralistička« struktura socioekonomske i političke elite koja se međusobno takmiči, ali zadržava pravila igre i konsenzusom održava ravnotežu i status quo u društvu.

Utopičnost socijalističkih sistema »jednakosti« bila je u tome što ovi nisu uvažavali neupitni zakon oligarhije, koji nije karakteristika samo demokratskih organizacija. Identificirali smo ga i u socijalističkim društvima: državne i partijske elite transformirale su se u prave državne i birokratske visoke kaste, a »radni je narod« spadao u najnižu. Kao zatvoreni sistemi bile su primorane provoditi koncentraciju i centralizaciju političke moći i postupno su iz podjele vlasti isključili druge političke i društvene snage. Entropija, odnosno unutarnje rastakanje federativnih državno-partijskih sistema iskazivalo se i u tome što nisu uvažavani politički, ekonomski i kulturni interesi naroda, socijalnih i etničkih manjina, kultura i subkultura. Stoga je erupcija borbe za nacionalni identitet i zahtjev za suverenosti naroda i republika centralni sindrom krize u zemljama postkomunizma.

Kako, dakle, ocjenjivati procese demokratizacije u zemljama Istočne Evrope i Jugoslaviji? Historija političkih sistema pokazuje da se u praksi ni demokracija ni autokracija ne mogu izraziti u čistim oblicima. Stoga se čini smislenijim govoriti o dva pola kontinuuma političkoga organiziranja društva i vlasti. Na jednom se polu pojavljuju autokratski, autoritarni odnosno totalitarni oblici društvenih sistema: njih karakteriziraju uzurpacija vlasti, diktatura pojedinca ili grupe, despotizam »svemogućega vode«, podređivanje svih političkih i komunikacijskih institucija. Na drugome se polu kontinuuma razvrstavaju demokratski oblici društvenih sistema: oblici skupštinskog sistema, politički pluralizam, zajamčeno je pravo manjina, »društveni ugovor« o osnovnim načelima konsenzualne demokracije, osiguravanje osnovnih političkih, socijalnih, ekonomskih i participacijskih prava čovjeka, ravnopravnost naroda i narodnosti u višenacionalnim zajednicama, policentrično uređenje komunikacijskoga sistema.

Politički pluralizam nastaje u svim onim društvima koja sadrže minimum osnovnih ekonomskih, političkih, kulturnih i komunikacijskih uvjeta za »demokraciju za veći broj ljudi« bez obzira na to za kakvu se vrstu društva deklarira određeno društvo. Ako se pluralizam prvotno pojavio kao antiteza etatističkome

monizmu ili liberalnome individualizmu, danas se razvija u smjeru participativne demokracije. Stoga ni nove demokracije u zemljama postkumunizma ne možemo kao »čiste oblike« jednostavno uvrstiti na demokratski pol kontinuuma.

Promjene i probleme razvoja novih demokracija valjalo bi analizirati u svjetlu spomenutih trendova. Dosadašnje su se analize u pretežnoj mjeri zadržavale prije svega na kritičnome vrednovanju boljševičkoga državno-partijskog monosistema. Tek rijetki teoretičari pokušavaju razvijati kritiku sadašnjih »novih« demokracija i razvijati paradigme demokracija postkomunističkog društva.

Očito je da su sve »istočne« zemlje u nekakvu nepredvidivom razvojnom »transu« prijelaznoga razdoblja i nisu sposobne stabilizirati političku situaciju, niti razviti pravu parlamentarnu demokraciju i višestranački sistem. Rušenje starih režima i raspad boljševičkoga vrijednosnog sustava bili su suviše nagli i surovi a da bi na takvim zgarištima mogla procvasti neka atenska demokracija.

Sadašnji politički sistemi u Poljskoj, Češkoslovačkoj, Madarskoj i drugdje, prije svega, nisu sposobni ostvariti istinski višestranački sistem; prije bismo mogli reći da su razvili nove oblike političkoga monizma bez stvarne političke opozicije koja bi mogla razvijati kritiku akcija novih vlada i ostvarivati pluralističko komuniciranje. Umjesto boljševičkoga autoritarnog monosistema u ovim se zemljama razvio nekakav poludemokratski hibridni monosistem. Novi sistemi razvijaju oblike parlamentarne demokracije, a istovremeno potiskuju opoziciju na političku marginu ili je naprosto pokušavaju zatrijeti.

Budući da su usmjereni, prije svega, na učvršćivanje nove vlasti i na rušenje recidiva stare (tvrdave boljševizma) odnosno provođenje revanšističke represivne politike i ne pomišljaju na uvođenje participativne demokracije. Ponovno se usmjeravaju u procese koncentracije moći i centralizacije. Stoga možemo govoriti samo o nekakvu hibridu demokracije i neoolitističke vladavine dominantne stranke.

U Jugoslaviji se u zaoštrenu, ali donekle drukčijem obliku iskazuju proturječni trendovi, i to zbog nekih bitnih razlika: kao prvo, izazovi demokratizacije historijski su se pojavili prije negu u drugima istočnim zemljama (sukob sa staljinskim modelom, oblici participativne demokracije, otvorenost prema Evropi i zapadnim demokracijama — naročito u Sloveniji); kao drugo, federativno uređenje višenacionalne zajednice već je zarana izazvalo oštra suočavanja između protagonista centralizma i branilaca prava suverenosti. U izrazito oštrome (balkanskom) obliku danas se u svim republikama iskazuje trend učvršćivanja moći vladajućih elita (starih i novih) i istiskivanja bilo kakve opozicije odnosno opozicijskih stranaka iz sfere odlučivanja.

Ako je pretpostavka o planskoj marginalizaciji opozicije u novim »demokracijama« istočne i južne Evrope točna, to znači pokušaj nove, nelegitimne raspodjele političke i ekonomske moći: vladajuća stranka (ili koalicija stranaka) jača svoju moć sredstvima državnoga aparata i dominantnoga ideološkog diskursa, dok političku opoziciju (odnosno opozicijske stranke) sve više potiskuju na margine političkoga odlučivanja. Primjena većinskoga načela vladajućoj strukturi služi za slabljenje pozicija, moći i statusa političke opozicije. Ako vladajuće elite to čine svjesno i planski, zaboravljaju da time sistem demokracije same

guraju u zamku realsocijalizma: u revitalizaciju hegemonističke vladavine, odlučivanja vlastodržaca, političkoga monizma, vrijednosnoga jednoduštva, neopaternalističkoga komuniciranja s pozicije znanja, koje podsjeća na »genijalnost« državnopartijskih karizmatičkih vođa. Mogli bismo čak reći da su nove demokracije vezane uz Prokrustovu postelju realsocijalističkih modela i ne mogu se »osloboditi« tradicionalnih obrazaca političkoga ponašanja.

2. Politička vlast i legitimnost opozicije

Suvišno bi bilo upozoravati da je napisano bezbroj znanstvenih radova o odnosu političke vlasti i opozicije u zapadnim demokracijama. U različitim historijskim razdobljima građanske su demokracije, naravno, uspostavljale različite pragmatične odnose između vladajuće stranke i opozicije. Možda ne bi bilo naodmet spomenuti historijski nastanak ovog odnosa, koji je prilikom radanja engleske javnosti uspostavio znameniti publicist i opozicijski političar Bolingbroke, kada je zasnovao povezanost političke opozicije sa »sense of the people«. Ovaj ljudski duh, koji prosvjetljuje i vodi opozicija, nazvao je Spirit of Liberty protiv korupcije vlastodržaca (Habermas, 1962: 108). Pomoću političkoga novinarstva »sense of the people« pretvorio se u opozicijsko efikasno javno mijenje.

Totalitarni su sistemi, zatirali upravo ovaj »duh naroda«, jer je ugrožavao opstanak državnopartijske oligarhije. Stoga su realsocijalizmi svjesno »funkcionirali« bez opozicije i sami su sebi ukrali samorefleksiju. Slom takvih sistema pokazuje da efikasni sistemi mogu opstajati samo s ugrađenim mehanizmima samokontrole, kritike i alternative. Karakteristike demokracije, dakle, nisu samo parlamentarna demokracija i višestranačje, već i relevantna opozicija s mogućnošću razvijanja kritičnoga rezoniranja »u ime naroda«. Zbog toga mora postojati relativno samostalna komunikacijska sfera koja može razvijati kritičko novinarstvo i omogućavati ispreplitanje kritičkih »samoregulacijskih« feedback petlji. Ako protagonisti novih demokracija prihvaćaju politički pluralizam, moraju priznati i mehanizme nadzora političke vlasti i zamjene vlasti, a u tome je smisao postojanja opozicije. U »ispražnjenome« vrijednosnom prostoru realsocijalizma nitko načelno i ne osporava novu političku vrijednost: legitimitet postojanja opozicija (odnosno manjinskih stranaka).

Politolozi su jedinstveni u spoznaji da je politički sistem bez opozicije samo torzo demokracije. Neki ne naglašavaju samo nužnost institucionalne garancije za postojanje i djelovanje opozicije već se nadovezuju i na tradicionalnu ideju »ljudskoga duha« kojemu priznaju pravo na političku participaciju.²

Sistem dominacije vladajuće stranke (ili koalicije stranaka) danas je, naravno, vrlo profinjen: vladajuća stranka može institucionalnim mehanizmima stranačke države i dominantnim diskursom državnih medija pomaknuti ravnotežu u smjeru sve veće dominacije vladajuće elite. Claus Offe je taj fenomen analizirao na zapadnim demokracijama i uvrđio da većina može faktički, pa čak i zakonski, relativno ili apsolutno smanjivati proceduralni status pobijedene manjine. »Nije

² Tako »otac pluralizma« Robert Dahl odbacuje kompetitivnost političkih elita višestranačkih sistema kao »vrhunski« domot demokracije; zalaže se za što šire učešće ljudi u političkome odlučivanju i tako se svojom poliarhijskom koncepcijom demokracije nadovezuje na oblike neposredne demokracije.

nužno«, kaže Offe, »da li se to događalo tako da većina jednostavno likvidira pripadnike manjine, također, ni na nešto suptilniji način, koji većini, na osnovi ovlaštenja koja proizlaze iz vlasti što ih kao većina uživa, daje na raspolaganje novina, radiotelevizijske stanice itd. i time uništava publicističke mogućnosti manjine« (Offe, 1985: 194). Postoje, naime, mehanizmi strateškoga samoučvršćivanja i samoperpetuiranja pozicija moći političkih elita, kao što kaže Offe, pa i sumnja da većinske odluke usvajaju u tom svjetlu; a to stvarno znači da takve odluke nisu legitimne.

Sve nas to podsjeća na slične procese u zemljama novih demokracija, u kojima pobjedničke političke snage jačaju svoju poziciju tako što parlamentarne i državne mehanizme iskorištavaju za vlastito samoučvršćivanje i jačanje dominacije nad organizacijskim snagama. Masovni mediji u pravilu postaju ideološki aparat i vladajućih snaga i obznanjuju jedinu uzdignu istinu o nužnosti učvršćivanja demokracije zbog opasnosti reinkarnacije boljševizma.

Sličan fenomen možemo uočiti i u Jugoslaviji: jačaju pozicije vladajućih stranaka ili koalicija, dok opozicije nemaju jednakih mogućnosti artikuliranja stavova i očuvanja svoga identiteta. Naravno, ovaj trend nije moguće jednako vrednovati u svim republikama. Nastojanja Republike Hrvatske za očuvanjem suvereniteta i cjelokupnosti teritorija, na primjer, pratile su akcije učvršćivanja političkoga monosistema, monopartizma Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Vlada je nepromišljenim potezima zaoštravala konflikte sa srpskim dijelom stanovništva republike i dopustila oživljavanje »neoustaških« grupa. To je istovremeno učvršćivalo monopartizam u Republici Srbiji i izazvalo »neočetničku« euforiju. Razvijanje monopartizma može se prepoznati u Hrvatskoj, gdje očevidno dominira HDZ i opoziciju potiskuje na margine.³

U Sloveniji se na izborima 1990. na posve specifičan način izrazio »sense of the people« i tako — nasuprot Hrvatskoj — tradicionalni politički monizam nije bilo moguće razviti u novi monizam. Po broju palih glasova ZKS-SDP bila je na prvome mjestu (nesumnjivo i zbog neusporedivo radikalnijih sukoba sa centralizmom i svjesnoga uvođenja višestranačja). Politička koalicija Demosa, koja je ukupnim zbrojem glasova postala vladajućom, u želji za monolitnom vladom — hotimice ili nehotice — stvorila je koaliciju opozicije. Tako je u Sloveniji ostvaren jugoslavenski fenomen uravnotežene raspodjele političke moći s blagom premoći Demosa. Ovu »premoć« uvijek nanovo »ugrožava« reformistički predsjednik sa politički uravnoteženim predsjedništvom.

Očigledno je da i danas većinski dio političkoga tijela priznaje predsjednika Kučana kao neospornoga vođu, jer ga prpoznae kao »političara realnih prosudbi« i u složenim i rizičnim situacijama surove jugoslavenske i svjetske političke scene.⁴

³ Na simpoziju »Komunikacijski aspekti demokracije u Jugoslaviji« koji je održan 26. listopada 1990. u Zagrebu politolog Branko Caratan ovaj je fenomen osvijetlio analizom odnosa političkih snaga u Hrvatskoj i konstatirao da opoziciju potiskuju na margine i da vladajuća stranka sve više ostvaruje sistem monopartizma. Po njegovu mišljenju to je sudbonosno, jer je opozicija legitimni dio političkog sistema i pretpostavka za funkcioniranje demokracije.

⁴ Usporedi izvanrednu političku analizu političkih stranaka u uvodniku dr. Boštjana Markiča »Volite 1990«, *Teorija in praksa*, Ljubljana 1990, br. 6/7. str. 699—705.

Stoga se u sadašnjim mjesecima sudbonosnih odluka čini još nerazumnijim trend vladajuće koalicije da upotrebom većinskoga načela u skupštini i spektakularnim manifestima pokušava mijenjati raspored političke moći, jačati moć koalicije, a opozicijski blok pritiskivati na marginu. Ovakvo nekonsenzualno ponašanje više je znak slabosti nego li snage demokracije. Sudbina je svake vlade da gubi povjerenje naroda, jer ne može preko noći zaustaviti trend sve veće ekonomske i socijalne nestabilnosti, odnosno financijskog »sloma« republike, a time i gubljenja političkoga povjerenja. Spirala javnoga mnijenja i narodne volje stoga se diže na opcije opozicije; ona može postati čak i dominantna i time ugroziti legitimnost odluka vlade, pa i akcija vladajućih stranaka.

Demokracija ne može biti nametanje »jednournne« volje cjelokupnome slovenskom narodu, naročito ako se radi o veoma krhkoj većini i ugroženome legitimitetu vladajuće koalicije (koja artikulira volju jedva polovine stanovnika republike). Demokracije ne može biti ako se ne uvažava politička volja osnovne razine, općinskih i regionalnih centara, ako u praksi nije ostvaren policentrizam slovenskoga političkog, ekonomskog, kulturnog i medijskog djelovanja. Demokracija ne može biti državno partijska uzurpacija političke volje, dok široke narodne mase (demos) mogu samo povladivati. Demokracije nema bez priznavanja prava suodlučivanja i samoregulacije svih dijelova civilnoga društva. Demokracije nema bez priznavanja političke opozicije, koja govori u ime »ljudskog duha« i »duha slobode, protiv korupcije vlastodržaca«.

3. Mediji, konsenzus i produkcija »pristanka«

Javna glasila u građanskim su demokracijama glavni činioci produkcije konsenzusa i pristanka u procesu legitimiranja. Posredstvom javnih glasila teče cjelokupan tok komunikacije državnih, političkih, ekonomskih, vojnih i kulturnih subjekata, a istovremeno suvremene medijske korporacije same postaju mamutskim činiocem utjecaja na javnost i svojom moći uvjeravanja čak i nadilaze utjecaj političkih stranaka.⁶

Ambivalentna uloga masivnih medija u svijetu iskazuje nam se u paradoksalnome svijetlu oni moraju obavljati funkciju legitimiranja državne vlasti pred građanima i pred javnošću, a ujedno (kao glasnici mišljenja i interesa svoje publike) moraju sami sebi osiguravati legitimnost.

U svakome slučaju, mediji moraju barem stvarati privid da obavljaju interakciju između vlade i javnosti, da održavaju mišljenja javnosti i da kritičke tokove javnosti posreduju odgovarajućim vladinim i političkim institucijama. Tako istovremeno »stvaraju« javno mnijenje a i odražavaju ga. Mediji, dakle,

⁵ Prava cankarovska politička farsa događala se 8. studenoga 1990. u Skupštini Republike Slovenije, kada je vladajuća koalicija opoziciji zabranila raspravu i nije joj dopustila da izrekne svoje mišljenje o amandmanima na nametnuti Zakon o RTV. »Zatvoriti usta opoziciji i nadglasati je, ako treba i na sjednici bez kvoruma, očito je nova metoda vladajuće koalicije. A cilj? Cilj je onemogućiti ravnopravno djelovanje i pravo na slobodu govora opozicije, a to je uvjet demokratičnosti svakoga parlamentarnoga sistema. Suočavamo se, dakle, sa nasiljem, koje se cinički poziva na demokraciju.« Ovakvo je događaje u skupštini ocijenio stručnjak za ustavno pravo dr. Ciril Ribičič.

⁶ Neki politolozi opravdano naglašavaju razliku između »suglasnosti« (konsenzus) i »pristanka« (konsent): konsenzus se odnosi na suglasnost između grupa ljudi u društvu, a pristanak na »suglasnost« sa nečim (vladinom politikom) ili nekim (karizmatičkim vodom).

barem na izgled moraju biti autonomne, neovisne komunikacijske institucije, advokati javnosti, nosioci društvene samorefleksije, društvene kritike i općega interesa društva, a budući da javnost nije moguće »varati«, oni moraju i stvarno tražiti vlastiti legitimitet u javnosti.⁷

Ako mediji doista žele biti nepristrani i neovisni, moraju biti osjetljivi na ono »s čime se svatko slaže«. Samo u okviru toga mogu legitimno preživjeti, kao što konstatiraju neki teoretičari. Kad se usmjeravaju na konsenzus, a istovremeno sami pokušavaju formirati konsenzus, mediji postaju dijelom »proizvodnje konsenta«: formiraju konsenzus dok ga odražavaju, a to ih usmjerava u silnice moći dominantnih društvenih interesa koje reprezentira država.

»Nepriistranost' medija tako zahtijeva posredovanje države i... kada osiguravaju konsent 'naroda', dobivaju pečat legitimnosti. Na taj način je interes predstavljen kao 'opći interes', a 'opći interes' kao 'vladajući'... Možemo reći da su u tom smislu mediji ... doista 'ideološki aparat države'« (Hall, 1985: 87—88).

U ovome određenju britanskoga komunikologa Stuarda Halla iskazuje se sva složenost suovisnosti britanskih medija i države; smisao je njegove tvrdnje da mediji ne mogu biti aparat države, odnosno da to mogu biti samo posredno. Masovni mediji moraju težiti svome vlastitom legitimitetu pred javnošću, pred svojim čitaocima, slušaocima i gledaocima. Ako to ne postignu, ugrožena je njihova egzistencija. Slično zaključuju i drugi komunikolozi.

Sistemskoteorijska analiza masovnoga komuniciranja upozorila je na razmjenu između podsistema masovnoga komuniciranja i drugih podsistema (političkoga, ekonomskog itd.). Ako, naime, relevantna okolina više ne bude »priznavala medijski proizvod (output), podsistem će morati promijeniti svoju kvalitetu i/ili kvantitetu, inače iz okoline više neće dobivati resurse, ili će oni biti maleni« (Kunczik, 1984: 211). To naročito vrijedi za tako bitne medije kao što su radio i televizija, koji ne mogu sami autonomno određivati svoje ciljeve, već pri tome na odlučujuć način utječe relevantna okolina. Masovne medije s okolinom povezuje mreža materijalnih i informacijskih transakcijskih odnosa, a efikasnost ovisi o očuvanju »povoljne« ravnoteže tokova.

Okolina može biti relativno pasivna (recipijenti bez moći) ili veoma utjecajna i ima mogućnost sankcija (grupe za pritisak itd.). Što je okolina heterogenija, to su veće dimenzije autonomije masovnih medija. Ovo naročito vrijedi za nemirnu, turbulentnu okolinu; u takvim su prilikama primjerenije fleksibilne 'organske' medijske strukture, a ne birokratizirane, formalističke organizacije (s viškom administracije). U birokratskim su organizacijama, naime, novinari manjina i imaju status činovnika.

Takva nemirna okolina nesumnjivo je masovna publika evropskih parlamentarnih demokracija. Podsistemi radijskih i televizijskih institucija u tim zemljama imaju karakter javnopravnih ustanova, koje su određene kao »nadstranačke« i

⁷ Masovne medije ne možemo prosuđivati samo kao institucije koje samo odražavaju ili čuvaju konsenzus, nego i kao institucije koje proizvode konsenzus (suglasnost), koje »izrađuju konsent« (pristanak). Mediji se danas bave proizvodnjom konsenta (pristanka) stoga što je potreba za proizvodnjom konsenta postala imperativom vremena.

»neutralne«, pri čemu bi »pluralnost medija« trebala biti osigurana »uravnoteženim« programima i ponudom mnijenja. Ovakvo su zakonodavnim aktima i političkim odlukama određeni naročito RTV sistemi Savezne Republike Njemačke, Austrije, Švicarske i drugi. Predstavnici političkih, svjetonazornih i drugih društvenih grupacija, koji su članovi radijskih ili televizijskih savjeta, trebali bi, dakle, »braniti« interese šire zajednice, odnosno cijelog društva, a ne parcijalne interese svojih stranaka ili interesnih grupa.

Komunikolog Michael Kunczik konstatira da se medijski sistemi ne mogu zasnivati na »željenima« voluntarističkim postulatima, kako ih izražavaju reprezentanti normativnih ciljeva. Naravno, mediji moraju uvažavati »premoć« političkoga podsistema. Zbog međusobne ovisnosti društvene elite (koja je potencijalni dobavljač informacija visoke vrijednosti) i medija (novinari njeguju kontakte s elitom) primarna je funkcija masovnih medija da omogućuje međusobno komuniciranje u politički proces upletenih grupacija društvene elite. Prema ovoj teoriji, dakle, mediji kreiraju elitističko javno mnijenje.

Što je manja autonomnost podsistema masovnoga komuniciranja (ili njegovih podsistema), to je veća vjerojatnost da će informacije širene medijima jačati legitimitet postojećih odnosa vlasti. Stoga mediji razvijaju obrambene mehanizme koji omogućavaju »objektivnost izvještavanja« ili »neutralnost«. »Neutralnost« osiguravaju tako da za određenu temu ne navode samo zagonetke, nego i oponente.

Kunczik stoga konstatira da masovni mediji imaju funkciju nadzora u smislu četvrte sile samo onda kada sebi osiguraju neovisnost od drugih podsistema, naročito od podsistema politike. Ako ovise o politici, mediji ne mogu kritizirati političke procese. »Što je veća autonomija masovnomedijske organizacije, to je veća vjerojatnost institucionaliziranja trajne kritike« (Kunczik, 1984: 231). Ukratko, što je veća moć političkih i ekonomskih elita (u odnosu prema medijima), to će iskrivljenija biti slika društva distribuirana medijima, i to će manje biti moguće kritizirati elitu. Što je veća autonomnost medija, to će mediji više napuštati funkciju stabiliziranja vladavine elite.

Autonomnost medijskoga sistema znači razvijenost, kreativnost i slobodu sistema, te sposobnost interakcije s drugim sistemima. Samo relativno autonoman medijski sistem može obavljati funkciju informacijskoga povezivanja, raščlanjivanja društva i njegovih dijelova i društvo može opskrbljivati informacija o njemu samome i o okolini, omogućavati procese diferencijacije i integracije, prilagodavanja i mijenjanja u razvoju. Kad politički podsistem prisvoji sve pozicije vlasti, obično sebi podređuje i komunikacijski podsistem. U tom se slučaju komunikacijski sistem pretvara u transmisiju političkoga sistema i postaje poslušnim organom vlade, stranke, organizacije ili interesne grupe. Takav transmisijski komunikacijski sistem karakterističan je za autoritarne sisteme, koji osim političkoga prisvajaju i informacijski monopol (Vreg, 1973: 213, uspoređi i Vreg, 1990: 174).

Spomenute medijske zakonitosti analitički su zasnovane i empirijski provjerene na sistemima građanskih demokracija, a prepoznatljive su i na bivšim

realsocijalističkim autoritarnim sistemima. Međutim, među njima postoje bitne razlike. Zapadnoevropski mediji javnopravnim su zakonodavnim i drugim regulativama osigurali relativnu autonomiju i neovisnost o političkim strankama; postoji kompetitivnost, a tako i »uravnoteženost« između javnopravnih, političkih i komercijalnih sistema. Takva orijentacija plod je evropske medijske civilizacije, a i historijskih borbi evropskoga novinarstva.

4. *Pluralistički ili monistički komunikacijski sistem?*

U zemljama Istočne i Južne Evrope gotovo su posvuda ukinuli državopartijski medijski model, a pokušali su ga nadomjestiti zapadnoevropskim modelom. Budući da se adaptacijom evropske parlamentarne demokracije i višestranačja nije razvio istinski politički pluralizam, ni u sferi komunikacija nije se razvio pravi medijski pluralizam; mogli bismo reći da se reproducirao medijski monosistem dominantne stranke. U Poljskoj, Mađarskoj, Češkoslovačkoj i drugdje stvarno su ponovno uspostavljeni državni mediji, a razvili su se i mediji novih stranaka i komercijalni mediji sa stranim kapitalom. Ovi mediji afirmiraju dominantni diskurs vladajuće elite i ne usuđuju se »priuštiti si« kritičku distancu prema akcijama vlade. Budući da nema relevantne opozicije, nema ni značajnijih alternativnih medija. Mediji su ponovno vraćeni pod nadzor države i vladajuće stranke — ovoga puta nekomunističke. Unatoč tome, sadašnji su mediji mnogo otvoreniji prema evropskoj i svjetskoj komunikacijskoj sferi nego što su to bili prijašnji. Po »uzoru« na evropske medije i u tim se zemljama pojavljuju oblici deregulacije, privatizacije i transnacionalizacije medija.

U Jugoslaviji (naročito u Sloveniji i Hrvatskoj) isto se tako postavljaju teorijska i praktična pitanja odnosa između parlamenta, političkih stranaka, države, civilnoga društva i masovnih medija. U nekim je republikama u posljednjem razdoblju državopartijski nadzor čak i pojačan: političke elite zamjenom su direktora i glavnih urednika osigurale dominantan diskurs u nastojanju za očuvanjem vlasti (u Srbiji, Vojvodini, na Kosovu, u Crnoj Gori i još nekim dijelovima Jugoslavije).

U Sloveniji i Hrvatskoj je situacija uvođenjem parlamentarne demokracije polivalentna. Iako se isprva pokušavao snažnije ostvarivati trend demokratizacije i pluralizacije medija, istovremeno je ojačan i pokušaj ponovne uzurpacije medija od strane države i vladajućih političkih stranaka. Postoji opasnost vraćanja medija na ulogu informacijske transmisije »direktiva« državnih i stranačkih elita.

Historijski je takav trend nerazumljiv. Slovenski su i hrvatski novinari, naime, u razdoblju nekoliko posljednjih godina sukreirali pluralističko novinarstvo, koje je zajedno s demokratskima političkim snagama rušilo posljednje relikte državopartijskoga monopola; institucionalno se učvrstilo kritičko novinarstvo koje smo mogli postaviti uz bok evropskim standardima. Stvorili smo pozicije autonomnosti masovnih medija; novinari više nisu bili ponizni službenici države, stranke ili interesne grupe, već su se razvili u »strastvene« kritičare sistema.

Studija ugledne američke fondacije Gannett u svojoj analizi istočnoevropskih medija čak priznaje da je Jugoslavija »pod komunističkim režimom uživala žurnalističku kvalitetu koja je bila daleko iznad žurnalizma njihovih istočnoevrop-

skih susjeda. Vlada bi povremeno zatrla kakvu priču ili utišala novinara koji joj nije po volji, ali općenito je bilo podosta medijske otvorenosti. Televizijski programi, novine i revije imali su posve zapadnjački izgled i nije ih bilo lako razlikovati od sličnih medija u susjednoj Italiji.⁸

Sloboda i kritičnost javnih glasila u posljednjih je nekoliko godina omogućila nastanak relevantnih političkih grupa sadašnjega političkog spektra i stvarno medijski legitimirala njihovo postojanje — još prije usvajanja zakona o političkim strankama. Tako je svakodnevno jačala demokratske sile javnoga mnijenja i pripremala tlo za parlamentarnu demokraciju. Nitko ne tvrdi da je taj čin bio isključiva zasluga medija. Možemo, međutim, tvrditi da je novinarstvo stajalo na strani demokratskih snaga, reformista, kulturnih radnika, znanstvenika, raznih pokreta, časopisa i njihovih protagonista, koji su utirali put demokraciji.

Nakon izbora započela je borba političkih stranaka za medije. Mnoge analize sadašnjega stanja — među njima i Gannettova studija — pokazuju da kvaliteta, kritičnost i nepristranost žurnalizma u Hrvatskoj i Sloveniji, unatoč ili upravo zbog uspostavljanja višestranačja kobno opadaju.⁹

Hrvatski žurnalizam očito se vraća u stare kolosjeke državopartijskoga jednogumlja odnosno novinarskoga monopartizma. Vladajuća stranka najobičnijim je dekretom promijenila prijašnja rukovodstva medijskih institucija; a nova su rukovodstva novina i RTV sličnim »dekretilima« zamijenila urednike i druge »neposlušne« novinarske kadrove, obrazlažući to njihovom pripadnošću prethodnome režimu. Ondje gdje takav postupak nije odmah pokrenut, potakli su i novi (čitaj režimski) sindikat da provede štrajk. Održali su se samo časopis *Danas* i dnevnik *Slobodna Dalmacija*, koja je pod neprestanim udarom. Tako smo svjedoci anakronizma da u postkomunističkome svijetu nova demokracija učvršćuje svoju vlast posve autoritarnim potezima. Budući da novopostavljeni direktori i urednici ne mogu pisati autonomno, slobodno i sa kritičkom distancom, u hrvatsko se novinarstvo ponovno vratio duh samocenzure državopartijskoga sistema i publicističke bijede. Stoga su hrvatski komunikolozi i politolozi s pravom zabrinuti zbog sudbine medija i novinarstva, jer jednopartijski režim ne može kreirati objektivno, nepristrano i kritičko novinarstvo.

U hrvatskome zakonu o tisku i u novome hrvatskom rječniku javna se glasila nazivaju još samo »sredstvima obavještanja«, što znači da novine i RTV mogu samo informirati publiku o događajima, a prije svega o događajima u državnome i stranačkom vrhu. Takvo određenje podsjeća na sistem državopartijskoga informiranja realsocijalističkih sistema, gdje tok informacija teče od centara državnog i partijskoga »znanja«, od sveznajućih karizmatičkih vođa prema jednostavnome, neobrazovanom i poslušnom narodu. Povratni tok informacija, tok

⁸ »Emerging Voices: East European Media in Transition«, A Gannett Foundation Report, Columbia University, New York City, listopad 1990. str. 73.

⁹ »Ironija je u tome da se kvaliteta novinarstva pogoršala nakon što je nestao komunistički nadzor nad zemljom i u Sloveniji i Hrvatskoj uspostavljene su nove, nekomunističke vlade. Nekeć ugledne publikacije pretvorile su se u forume za potisnuta nezadovoljstva etničkih grupa i nacionalističkih strasti. Najprije su mediji izgubili objektivnost, a kao posljedica toga bio je teško pogođen status novinarstva«, »Emerging Voices...«, ibid, str. 73.

mišljenja, stavova, potreba i interesa »plebsa« nije poželjan. Svjesno »zaboravljaju« da suvremenu pluralističku javnost sačinjavaju mnoštva javnosti različitih grupa građana koje imaju pravo na javno objavljivanje stavova (i slobodan pristup medijima).

U Sloveniji je raspodjela političke moći uravnoteženija, pa je stoga slovensko novinarstvo moglo ustrajati na evropskoj komunikacijskoj civilizacijskog razini. Zbog kritičnosti izvještavanja — koja je inače normalna tekovina komunikacijskih medija u Evropi — pokrenuta je lavina nepovjerenja i primjedaba da su mediji protiv vlade, na strani opozicije — iako su preplavljeni izvještajima o aktivnosti vlade, govorima državnih i stranačkih prvaka vladajuće koalicije, što znači da već prevladava ideološki diskurs dominantnih političkih snaga. Zbog pritisaka države i stranaka, a i glasača pobjedničke koalicije i zbog marginalizacije opozicijskih snaga slovensko novinarstvo gubi svoju profesionalnu neovisnost. Pravi je politički paradoks misao da bi neki ekstremisti vladajuće koalicije najmirnije spavali ako bi mediji bili u službi režima, umjesto da glorificiraju njihovu neovisnost i slobodu kao postulat parlamentarne demokracije.¹⁰

Bez slobodnih i neovisnih javnih glasila demokracija je samo torzo. Politička vlast koja ne priznaje kritičko rezoniranje javnosti još uvijek nije u cijelosti prestupila prag demokratske civilizacije. Politička vlast koja ne dopušta medijsku kritiku, nadzor i alternative izlaže se entropiji; budući da se odriče samorefleksije, ugrožava vlastiti opstanak i razvoj.

Novodobni demokrati očito zaboravljaju da je publicistička misao u cjelokupnoj svojoj povijesti bila izrazom čovjekova kreativnog duha. Ostvarivala je pravo slobodne misli i mišljenja koje je imanentno čovjeku. »A ako je misao primorana pretvoriti se u apologiju sistema, ona ukida svoju bit — prenošenje istine.« Ovu zamisao zapisao sam početkom sedamdesetih godina u knjizi koja je u ono vrijeme bila izložena anatemi, a očito je da je i danas valja ponoviti. Borba za demokratsko komuniciranje sastavni je dio težnji čovjeka da bude subjektom; nastajala je iz historijskih potreba demosa za demokracijom. Ovo neotuđivo pravo čovjeka — slobodno prenošenje misli i stavova — u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz vremena francuske revolucije zapisano je kao jedno od najdragocjenijih ljudskih prava.

Nesumnjivo, sloboda štampe sastavni je dio demokracije. Demokracija nije moguća bez slobodne, kritičke komunikacijske sfere. Ova spoznaja stara je koliko i samo teško »radanje« parlamentarne demokracije i višestranačkoga sistema. John Milton prilikom samoga nastajanja parlamentarne demokracije u Engleskoj bio je prisiljen da zbog restriktivnih publicističkih edikata parlamenta napiše poslanicu parlamentu u obranu slobode tiska. Kao moto svoje znamenite Areopagitice izabrao je stihove grčkoga pjesnika Euripida: »Istinska je sloboda

¹⁰ Ovo se naročito iskazalo u pokušaju pokoravanja »Dela« (što za sada još nije uspelo) te u zakulisnoj igri oko Zakona o RTV. Stranke vladajuće koalicije i njihovi kandidati za mjesta na RTV pokrenuli su pravu kampanju za promjenu zakona — prema hrvatskome uzoru. Protagoniste političkih snaga nije moglo urazumiti ni stručno savjetovanje s evropskim stručnjacima; prevladao je mehanizam nadglasavanja. Odbacili su i prijedloge struke — slovenske komunikologije. Novi je zakon, tako, nastao u vatri političke igre zauzimanja vlasti na RTV. Zakon je najtošija od mogućih varijanti i, nažalost, bijedan je surogat demokracije.

ako slobodni ljudi žele li obavještavati javnost, mogu slobodno govoriti... Što li je u državi pravednije od toga?« Da li treba sličan pledoaje za slobodu tiska nasloviti i slovenskom parlamentu?

Nesumnjivo će budućnost i u drugim republikama afirmirati procese demokratizacije — a oni će vjerojatno biti isto tako proturječni kao u Sloveniji i Hrvatskoj. I ondje će biti potrebno prijelazno razdoblje, historijsko vrijeme balkanskog preboljevanja »dječjih bolesti« demokracije. Možemo se samo nadati da će se u tom razdoblju učvrstiti spoznaja da demokracija nije moguća bez autonomne komunikacijske sfere i slobodne javnosti.

LITERATURA

- Habermas, J., *Strukturwandel der Oeffentlichkeit*, Neuwied 1962.
- Habermas, J., *Nachmetaphysisches Denken*, Frankfurt a. Main 1988.
- Hall, S., »The Rediscovery of 'Ideology': Return to the Repressed in Media Studies«, v: Gurevitch, M., Bennet, T., Curran, J. in Woollacott, J. (ur.), *Culture, Society and the Media*, London 1985.
- Kunczik, M., *Kommunikation und Gesellschaft*, Köln in Wien 1984.
- Novosel, P., »Problem otvaranja komunikacije u jednopratijskim sistemima«, v: *Politička misao*, Vol. XXIV, št. 2, Zagreb 1987.
- Offe, C., *Družbena moć in politična oblast*, Ljubljana 1985.
- Splichal, S. in Vreg, F., *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, Ljubljana 1986.
- Vreg, F., *Družbeno komuniciranje*, Maribor 1973 (Zagreb 1975, Skopje 1976).
- Vreg, F., »Kommunikationssysteme in föderalistischen Jugoslawien«, v: *Südosteuropa Mitteilungen*, München 1989.
- Vreg, F., »Communication Pluralism and Contemporary Society«, v: *Sociology*, Beograd, Vol. XXVII, april 1990.
- Vreg, F., *Demokratično komuniciranje*, Maribor 1990.

Urednik: dr. V. Stanić
 Izdavač: Institut za društvena istraživanja
 i političku teoriju

Tranzicijska razdoblja i televizija u pluralističkom društvu

France Vreg

THE PERSPECTIVES OF POLITICAL PLURALISM IN YUGOSLAVIA OR THE SPLENDOR AND MISERY OF THE NEW DEMOCRACIES

Summary

The new democracies which are appearing in the former countries of «real socialism» find themselves unable for different reasons, to take over the complete models of pluralistic democracy as it exists in the developed countries of the West. This applies to the functioning and the position of the mass media as well. In many cases, and with a slightly changed terminology, monistic disseminative models keep being reproduced there. This creates the danger that the mechanism of society's self-reflection might get lost, which would sooner or later lead to the endangering of the very foundations of the democratic system as a whole. Since we are talking about a transitional period it is not yet clear how things will develop. In that respect the future is still undecided.

Urednik: dr. V. Stanić
 Izdavač: Institut za društvena istraživanja
 i političku teoriju

Kada danas govorimo o tranzicijskim razdobljima, mislimo na razdoblja koja su nastala nakon pada komunističkog režima u bivšim zemljama Istočne Evrope. Ovo su razdoblja koja su karakteristična po tome što su u njima nastali novi demokratski režimi. Međutim, ovi demokratski režimi nisu u potpunosti preuzeli modele pluralističke demokratije iz razvijenih zemalja Zapadne Evrope. Ovo se odnosi na funkcionisanje i položaj masovnih medija. U mnogim slučajevima, i uz nešto drugačiju terminologiju, monistički diseminativni modeli nastavljaju se reprodukovati. Ovo stvara opasnost da se mehanizam društvene samorefleksije izgubi, što bi moglo dovesti do ugrožavanja samih osnova demokratskog sistema. Budući da se ovdje govori o tranzicijskom periodu, još nije jasno kako će se stvari razvijati. U tom pogledu budućnost je još uvijek neodređena.